

Skokysssen: Julie befäller Jean att kyssa hennes sko. Adelsfröken i vit bomullsklänning och lakejen i arbetsdräkt, livré. Inga Tidblad och Ulf Palme i Alf Sjöbergs uppsättning av *Fröken Julie* 1949.

Fröken Julie

PÅ ETT TRETTIOTAL språk världen över har Julie beordrat Jean att kyssa hennes sko. *Fröken Julie*, som är en av världens mest spelade pjäser, kom till under en era då det mesta var förbjudet, insnört och nedtytt. Just därför blir maktspelet mellan parterna Jean och Julie extra intressant, inte bara som ett spel mellan samhällsklasserna utan också mellan könen. Det talas en hel del om Strindbergs skofetischism och man ser många tydliga exempel på skornas betydelse i hans pjäser, inte bara i den berömda skokyssscenen i *Fröken Julie*.

Under den viktorianska eran ville man dölja så mycket hud som möjligt, framför allt hos kvinnorna, för att stävja mannens allmänt kända okuvliga lustar.

Man snörde, draperade och pyntade in kvinnan i solida kyska paket. Under de långa kjolarna skymtade man kanske en vrist ibland. Detta hade rätt ofta helt motsatt effekt. Att man som Strindberg laddade damskon med erotik var säkert inte helt ovanligt.

Den för 1800-talet moderna uppfinningen damkängan ökade jämställdheten både mellan könen och samhällsskikten. Kvinnan blev, sin hårt snörda korsett till trots, alltmer rörlig och kunde börja förvärvsarbete. Både kängan och korsetten är än idag erotiskt laddade, trots att de nästan inte används längre, förutom i just teater och film.

Urpremiären på *Fröken Julie* ägde rum på Studentteatern i Köpenhamn 1889. Strindbergs dåvarande

SKISS: KUNGLIGA BIBLIOTEKET, KARIN SMIRNOFFS STRINDBERGSPAPPER

Blyertsteckningen av Strindbergs hustru Siri von Essen förmodas vara en skiss av hennes Julie-klänning till urpremiären i Köpenhamn 1889. Pjäsen är skriven 1888 vilket syns på kostymteckningen, som följer rådande modestil.

hustru Siri von Essen spelade Julie. Det finns inga foton från den uppsättningen, men en liten blygsam blyertsteckning finns bevarad, tecknad av Siri själv. Teckningen förmodas föreställa klänningen hon bar i rollen.

Kostymerna i *Fröken Julie* är symbolladdade redan i manuset. Strindberg såg mer till funktionen och den psykologiska betydelsen än till den klädlyx som var rådande på svenska teatrar. Det finns tydliga anvisningar om hur både Jean och pigan Kristin ska vara klädda. Greven syns aldrig i pjäsen men är närvarande genom sina stövlar. Under hela föreställningen står stövlarna som en statussymbol i köket för att Jean ska putsa dem åt sin husbonde. Fröken Julie är inte bara klädd – hon är beväpnad för att snärja Jean. Hon använder sig av sin näsduk, sin klänning och sin sko för att få honom dit hon vill. När det gäller Julie har man ofta en rätt bestämd

FOTO: AUMBERG & PREINITZ, KUNGLIGA DRAMATISKA TEATERNS ARKIV

Sven Bergvall i rollen som Jean i 1921 års uppsättning av *Fröken Julie*. Greven, som aldrig syns i pjäsen, är närvarande genom sina stövlar.

KLÄNNING, VIT BATIST

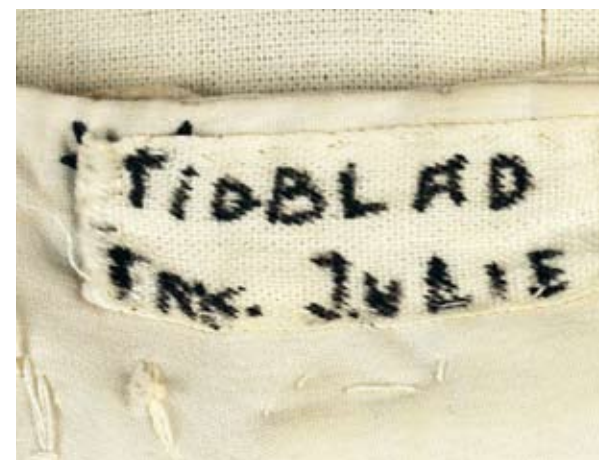
PJÄS: Fröken Julie
AV: August Strindberg
REGI: Alf Sjöberg
SCENOGRAFI: Yngve Larson
KOSTYM: Gunnar Gelbort
AKTÖR: Inga Tidblad
ROLLNAMN: Julie
ÅR: 1949 och 1962

Den nätta klänningen med ett midjemått på endast 64 cm är sydd i batist (lätt och glest bomullstyg, som ofta används till näsdukar och blusar). Knäppning i ryggen med små hakar och trådhanke.

Skjortbröst med uppåtfällda stråveck (tjota rader med smala sydda veck) och svart bandkant.

uppfattning om hur hon ska se ut. Då kan man vara säker på att det är Inga Tidblad som spökar. I regisören Alf Sjöbergs legendariska uppsättning av pjäsen från 1949 bär Julie, som just spelas av fru Tidblad, en ljus bomullsklänning med en mörk bandkantning kring den stråveckade bröstisättningen. Klänningen är enkel trots att fröken Julie är av adlig börd, ett sätt för henne att lättare smälta in bland tjänstefolket. Det var Gunnar Gelbort som stod för kostymerna och han skapade tillsammans med Sjöberg och Tidblad ett slags arketyper för Julie.

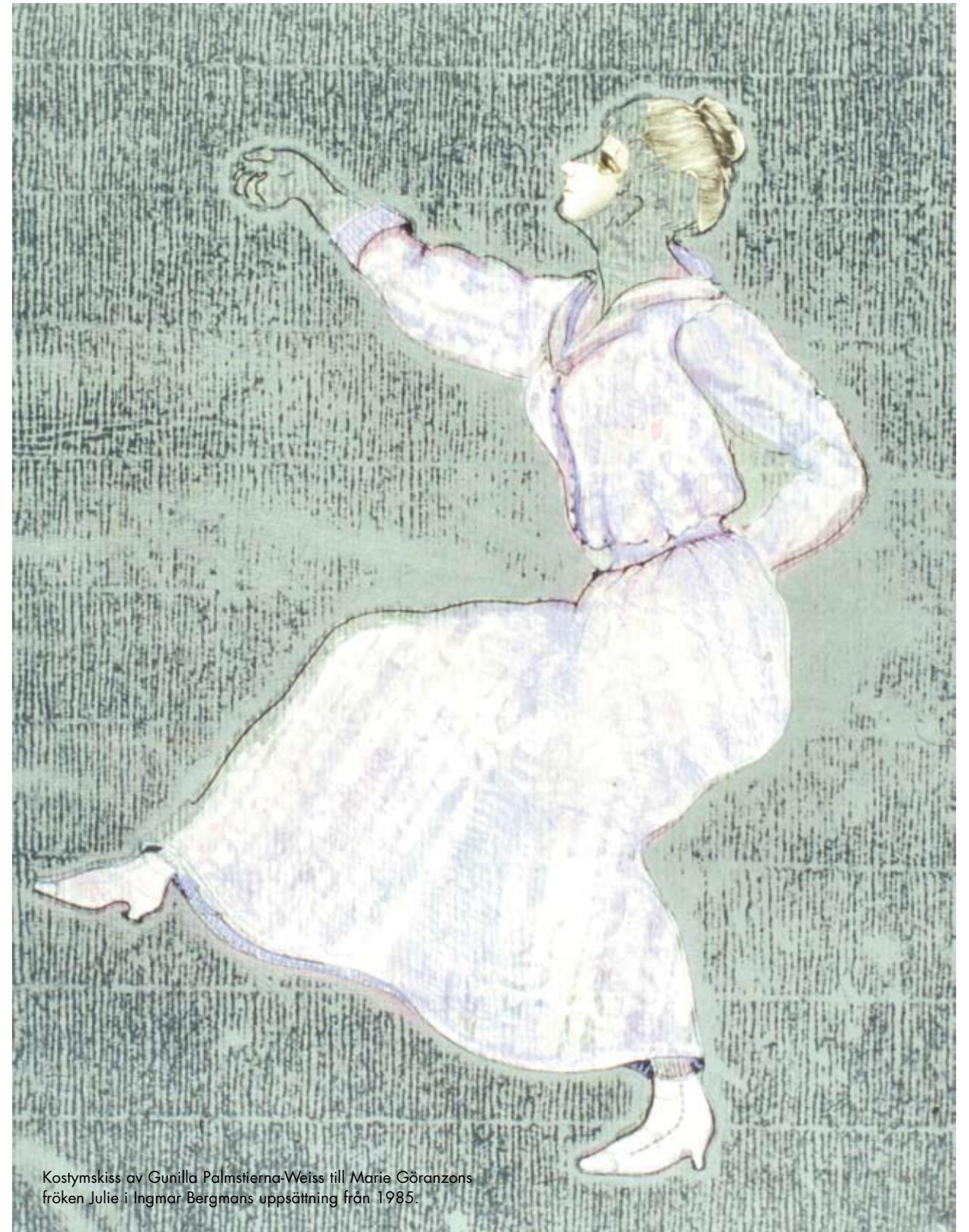
FOTO: BENGT WANSELIUS, KLINGUGA DRAMATISKA TEATERNS ARKIV

Peter Stormare och Marie Göranson i *Fröken Julie* 1985. Ett herrgårdskök i ljusa grå toner och Julie i en ljuslila bomullsklänning. Ärmarna är långa och rynkade upptill, kjolen är vid i våder och veckad i midjan mitt bak. På fötterna grå knäppkängor. I Strindbergs originalmanus finns överstrukna noteringar om ett ärr som Julie skulle ha på vänster kind, anvisningar som Ingmar Bergman använde sig av i sin uppsättning.

Fröken Julie är som nämnts ofta spelad och ofta översatt. Då regissören Peter Weiss översatte pjäsen till tyska framkom några repliker och scenanvisningar som Strindberg hade strukit i sitt originalmanus. Vid fröken Julies första entré skulle hon ha ett ärr på ena kinden som hon täckt över med vitt smink. När Ingmar Bergman satte upp stycket år 1985 använde han sig av originalmanuset och satte tillbaka ärrret. Bergman spekulerade i att Strindberg hade strukit anvisningarna för att trösta Siri von Essen som »blev förfärad då hon insåg att hon dels skulle applicera ett ärr på kinden, dels skulle vandra vitsminkad genom stycket. Hon skulle kort sagt se konstig ut.«⁴ Kostymtecknaren Gunilla Palmstierna-Weiss är av en annan åsikt. »Strindberg och von Essen låg i skilsmässa. Ett ärr skulle lätt kunna misstolkas som om de varit i slagsmål

med varandra!« Bergman såg själv sin Julie som »en rasande vitsminkad clown« som inte vill följa med sina föräldrar på deras midsommarfirande.⁵

När Ingmar Bergman sätter upp pjäsen på Dramaten och låter ärrret återuppstå är det Gunilla Palmstierna-Weiss som står för scenografi och kostym. Marie Göranson spelar Julie och Peter Stormare spelar Jean. Julie firar sin midsommar i en ljuslila klänning och det traditionella herrgårdsköket går i svala, grå toner. I köket härskar Kristins strikt puritanska ordning mot vilken man kan tolka Julies lila ton som syrener i blomning, eller som det sakrala lidandets färg. Den lila klänningen förebådar döden. På Strindbergs tid bars lila aldrig av en ung person, det var en färg som tillhörde äldre sörjande och det sakrala lidandets färg. Färgen återkommer även i syrenerna som står i en vas

Kostymskiss av Gunilla Palmstierna-Weiss till Marie Göranzons fröken Julie i Ingmar Bergmans uppsättning från 1985.

Smockad (rynkning som fungerar som resår) ärm.

på bordet. När Kristin tagit på sig sin svarta kyrkklänning och Jean sin svarta betjäntlivré jämför Bergman dem med två svarta dödskorpar som kommit för att hämta Julie. Allt mycket avstämt, alltså.⁶

Några år senare gästspelar föreställningen i New York. Då får Lena Olin ta över rollen som herrgårdsfröken. Skådespelerskan begär då att få bära en röd klänning istället för den lila. Gunilla Palmstierna-Weiss accepterar, om än motvilligt. »För Lena Olin var detta mer en audition än ett gästspel«, menar hon.⁷ Även om rött går bra ihop med det grå rummet så får mötet mellan Jeans svarta dräkt och den röda sidenklänningen en mer dramatisk, för att inte säga alarmerande, karaktär. Den heta röda färgen sänder helt andra känslomässiga signaler än den nordiskt svala färgskalan som var ursprungstanken.

När uppsättningen år 1991 åkte på turné till New York övertog Lena Olin rollen som fröken Julie. Hon hade önskemål om att få bära en röd klänning under kvällens midsommarfirande. Med viss tvekan accepterade Gunilla Palmstierna-Weiss, då en röd sidenklänning ger helt andra signaler än den svalt lila originalklänningen.

FOTO: BENGT WANSELIUS, KUNGLIGA DRAMATISKA TEATERNS ARKIV

KLÄNNING, RÖD HELSIDEN

PIJÄS: Fröken Julie

AV: August Strindberg

REGI: Ingmar Bergman

SCENOGRAFI: Gunilla Palmstierna-Weiss

KOSTYM: Gunilla Palmstierna-Weiss

AKTÖR: Lena Olin

ROLLNAMN: Julie

ÅR: 1991

